"भुक्तोच्छिष्टस्त्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वपचेन वा।
प्रमादात् स्पर्शनं गच्छेत् तत्र कुर्य्याद्विशोधनम्॥
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु द्रुपदां वा शतं जपेत्॥"

इत्याह्निकाचारतत्त्वम्॥

द्रुमः, पुं, (समुदाये वृत्ताः शब्दा अवयवेष्वपि वर्त्तन्ते इति न्यायात् द्रुः शाखा विद्यतेऽस्य। "द्युद्रुभ्यां मः।" ५।२।१०८। इति मः।) वृक्षः। इत्यमरः। २।४।५॥ (यथा, मनुः। ६।२५५।

"निर्भयन्तु भवेद्यस्य राष्ट्रं बाहुबलाश्रितम्।
तस्य तद्वर्द्धते नित्यं सिच्यमान इव द्रुमः॥")

पारिजातः। कुवेरः। इति मेदिनी। मे, १५॥ (स्वनामख्यातः किम्पुरुषेश्वरः। यथा, महाभारते। २।१०।२८।

"द्रुमः किम्पुरुषेशश्च उपास्ते धनदेश्वरम्॥"

स्वनामख्यातनृपविशेषः। स तु शिविनामदैत्यस्यांशात् जातः। यथा, तत्रैव।१।६७।८।

"यस्तु राजन्! शिविर्नाम दैतेयः परिकीर्त्तितः।
द्रुम इत्यभिविख्यातः स आसीद्भुवि पार्थिवः॥"

रुक्मिणीगर्भजातः कृष्णस्य पुत्त्रविशेषः। यथा, हरिवंशे। १६०।६।

"चारुभद्रश्चारुगर्भः सुदंष्ट्रो द्रुम एव च॥")

द्रुमनखः, पुं, (द्रुमस्य नख इव।) कण्टकम्। इति हारावली॥

द्रुमरः, पुं, (द्रुर्म्रियतेऽनेनेति। मृ+करणे अप्।) कण्टकम्। इति हारावली। ६१॥

द्रुमव्याधिः, पुं, (द्रुमस्य व्याधिरिव।) लाक्षा। इति राजनिर्घण्टः॥

द्रुमशीर्षं, क्ली, (द्रुमस्य शीर्षमिव शीर्षं यस्य।) कुट्टिमभेदः। यथा,—

"कपिशीर्षं द्रुमशीर्षं तथा चाखोटशीर्षकम्।
इति कुट्टिमभेदाः स्युः शाब्दिकैः समुदाहृताः॥"

इति शब्दरत्नावली॥

(द्रुमस्य शीर्षम् इति विग्रहे वृक्षाग्रम्॥)

द्रुमश्रेष्ठः, पुं, (द्रुमेषु तृणवृक्षेषु श्रेष्ठः।) तालवृक्षः। इति शब्दार्थकल्पतरुः॥ वृक्षश्रेष्ठश्च॥

द्रुमामयः, पुं, (द्रुमस्य आमयो व्याधिः।) लाक्षा। इत्यमरः। २।६।१२५॥

द्रुमारिः, पुं, (द्रुमस्य अरिः। वृक्षनाशकत्वात् तथात्वम्।) हस्ती। इति राजनिर्घण्टः॥

द्रुमाश्रयः, पुं, (द्रुमः आश्रयो यस्य।) सरटः। इति राजनिर्घण्टः॥ वृक्षाश्रितमात्रेषु, त्रि॥

द्रुमेश्वरः, पुं, (द्रुमेषु ईश्वरः श्रेष्ठः।) तालवृक्षः। इति शब्दार्थकल्पतरुः॥ (द्रुमाणां ओषधीनामीश्वरः।) चन्द्रः। इति हरिवंशः॥

द्रुमोत्पलः, पुं, (द्रुमे उत्पलमिव पुष्पं यस्य।) कर्णिकारवृक्षः। इत्यमरः। २।४।६०॥

द्रुवयं, क्ली, (द्रोर्वृक्षस्य विकारभूतं प्रस्थादिपरिमाणम्। द्रु+"माने वयः।" ४।३।१६२। इति वयः।) परिमाणम्। इत्यमरः।२।६।८५॥ (पुंलिङ्गेऽपि। यथा, अथर्व्ववेदे। ५।२०।२।

"सिंह इवास्तानीद्द्रुवयो विबद्धः॥")

द्रुसल्लकः, पुं, (द्रुषु सल्लक इव।) पियालवृक्षः। इति शब्दरत्नावली॥

द्रुह, ऌ य ऊ जिघांसे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (दिवां-परं-अकं-वेट्।) जिघांस इहानिष्टाचरणमिति विद्यानिवासः। ऌ, अद्रुहत्। य, द्रुह्यति खलः साधवे। ऊ, द्रोहिष्यति ध्रोक्ष्यति। इति दुर्गादासः॥

द्रुहः, पुं, (द्रुह्यति धनादिलाभाशया पितृविनाशं चिन्तयतीति। द्रुह+"इगुपधज्ञेति।" ३।१।१३५। इति कः।) पुत्त्रः। इति शब्दार्थकल्पतरुः॥ (द्रोहकारके, त्रि। यथा, ऋग्वेदे। ७।१०४।१७।

"नक्तमप द्रुहा तन्वं गूहमाना।"
"या राक्षसी नक्तं रात्रौ द्रुहा द्रोहेन युक्ता।"

इति तद्भाष्ये सायनः॥)

द्रुहणः, पुं, (द्रुं संसारगतिं हन्तीति। हन्+अच्। "पूर्व्वपदात् संज्ञायामगः।" ८।४।३। इति णत्वम्।) ब्रह्मा। इति भरतद्विरूपकोषः॥

द्रुहिणः, पुं, (द्रुह्यति दुष्टेभ्य इति। द्रुह+"बहुलमन्यत्रापि।" उणां २।४६। इति इनन्। गुणाभावश्च।) ब्रह्मा। इत्यमरः। १।१।१७॥ (यथा, देवीभागवते। १।८।२८।

"द्रुहिणे सृष्टिशक्तिश्च हरौ पालनशक्तिता॥")

द्रुही, स्त्री, (द्रुह्यति पित्रे विवाहकालीनधनाग्रहणादिना। द्रुह+कः। ततो ङीष्।) दुहिता। इति शब्दार्थकल्पतरुः॥

द्रू, न श ञ वधे गतौ। इति कविकल्पद्रुमः॥ (स्वां-क्र्यां च-उभं-सकं-सेट्।) न ञ, द्रूणोति द्रूणुते। श ञ, द्रूणाति द्रूणीते। इति दुर्गादासः॥

द्रूः, पुं, (द्रवति स्रवतीति। द्रु+"क्विप् वचिप्रच्छीति।" उणां २।५७। इति क्विप् दीर्घश्च।) स्वर्णम्। इति सिद्धान्तकौमुद्यामुणादिवृत्तिः॥

द्रूघणः, पुं, (द्रुघणः। पृषोदरादित्वात् दीर्घः।) द्रुघणः। इति भरतद्विरूपकोषः संक्षिप्तसारश्च॥

द्रूणः, पुं, (द्रुणः। पृषोदरादित्वात् दीर्घः।) द्रुणः। वृश्चिकः। इति शब्दार्थकल्पतरुः॥

द्रेक, ऋ ङ स्वनोत्साहे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वां-आत्मं-अकं-सेट्।) तवर्गतृतीयादिः। रेफयुक्तः। द्वावर्थौ। उत्साहो वृद्धिरिति चन्द्रः। औद्धत्यमिति क्षीरस्वामी। ऋ, अदिद्रेकत्। ङ, द्रेकते लोकः शब्दायते उत्सहते वेत्यर्थः। स्वनेनोत्साहः स्वनोत्साहः। इति केचित्। तन्मते शब्देनोत्सहते इत्यर्थः। इति दुर्गादासः॥

द्रेक्कः } पुं, लग्नतृतीयभागैकभागः। यथा,
द्रेक्काणः } ज्योतिस्तत्त्वे।

"स्वपञ्चनवमानां ये राशीनामधिपा ग्रहाः।
ते द्रेक्काणाधिपा ज्ञेया द्रेक्काणाख्यय एव हि॥"

द्रै, स्वप्ने। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वां-परं-अकं-अनिट्।) द्रायति। इति दुर्गादासः॥

द्रोणः, पुं, क्ली, (द्रवतीति। द्रु गतौ+"कृवृजृषिद्रुपन्यनिस्वपिभ्यो नित्।" उणां ३।१०। इति नः।) आढ़कपरिमाणम्। आढ़कचतुष्टयम्। इति शब्दरत्नावली॥ ३२ शेर इति लौकिकमानम्। तत्पर्य्यायः। घटः २ कलसः ३ उन्मानम् ४ नल्वणः ५ अर्म्मणः ६। इति वैद्यकपरिभाषा॥ "द्रोणस्तु खार्य्याः खलु षोड़शांशः।" इति लीलावती॥ (अरणीकाष्ठम्। यथा, ऋग्वेदे। ६।२।८।

"क्रत्वा हि द्रोणे अज्यसेऽग्ने वाजी न कृत्व्यः।"
"हे अग्ने क्रत्वा कर्म्मणा मन्थनरूपेण द्रोणे द्रुमे काष्ठेऽरण्यां विद्यमानस्त्वमज्यसे हि।" इति तद्भाष्ये सायनः॥ काष्ठनिर्म्मितकलशः। यथा, तत्रैव। ६।३७।२।

"प्रो द्रोणे हरयः कर्म्माग्मन् पुनानास ऋज्यन्तो अभूवन्॥"
"द्रोणे द्रोणकलशे ऋज्यन्त ऋजु गच्छन्तोऽभूवन्।" इति सायनः॥ द्रुममयरथः। इति निरुक्तम्। ५।२६॥ यथा, ऋग्वेदे।६।४४।२०।

"आ ते वृषन् वृषणो द्रोणमस्थुः।"
"द्रोणं द्रुममयं रथमस्थुः।" इति सायनः॥)

द्रोणः, पुं, (द्रोणः कलस उत्पत्तिस्थानत्वेनास्त्यस्य। द्रोण+अच्।) द्रोणाचार्य्यः। (अयं कुरुपाण्डवानां आचार्य्यः। अस्य पिता भरद्वाजः। अस्य जन्मवृत्तान्तं यदुक्तं महाभारते। १।१३१।६-१६।

"गङ्गाद्वारं प्रति महान् बभूव भगवानृषिः।
भरद्वाज इति ख्यातः सततं संशितव्रतः॥
सोऽभिषेक्तुं ततो गङ्गां पूर्व्वमेवागमन्नदीम्।
महर्षिभिर्भरद्वाजो हविर्द्धाने चरन् पुरा॥
ददर्शाप्सरसं साक्षात् घृताचीमाप्लुतामृषिः।
रूपयौवनसम्पन्नां मदृप्तां मदालसाम्॥
तस्याः पुनर्नदीतीरे वसनं पर्य्यवर्त्तत।
व्यपकृष्टाम्बरां दृष्ट्वा तामृषिश्चकमे ततः॥
तत्र संसक्तमनसो भरद्वाजस्य धीमतः।
ततोऽस्य रेतश्चस्कन्द तदृषिर्द्रोण आदधे॥
ततः समभवद्द्रोणः कलसे तस्य धीमतः।
अध्यगीष्ट स वेदांश्च वेदाङ्गानि च सर्व्वशः॥
अग्निवेशं महाभागं भरद्वाजः प्रतापवान्।
प्रत्यपादयदाग्नेयमस्त्रमस्त्रविदांवरः॥
अग्नेस्तु जातः स मुनिस्ततो भरतसत्तम!।
भारद्वाजं तदाग्नेयं महास्त्रं प्रत्यपादयत्॥"

अस्य पत्नी कृपाचार्य्यभगिनी कृपी पुत्त्रस्तु अश्वत्थामा। अयं हि भारतयुद्धे दुर्य्योधनस्य पक्षमवलम्ब्य पञ्चदशदिनं यावत् युद्धमकरोत्। तत्र पूर्व्वं दशदिनं भीष्मदेवस्याधीनत्वेन स्थित्वा पश्चादस्य शरशय्याग्रहणानन्तरं एकादशदिनात् स्वयं सेनापतिरभवत्। तत एनं अधर्म्मयुद्धनिरतं दृष्ट्वा ऋषयः समागत्य सम्प्राप्तं मृत्युकालं विज्ञापयामास। यथा, महाभारते। ७।१८६।३६-५२।

"त एनमब्रुवन् सर्व्वे द्रोणमाहवशोभिनम्।
अधर्म्मतः कृतं युद्धं समयो निधनस्य ते॥
न्यस्यायुधं रणे द्रोण! समीत्यास्मानवस्थितान्।
नातः क्रूरतरं कर्म्म पुनः कर्त्तुमिहार्हसि॥